

ANTHONY RHODES

Három nuncius Kelet-Európában

(1939–1945)

Általánosan elfogadott nézet, hogy a zsidóság megsemmisítésére létesített kelet-lengyelországi haláltáborokról a Vatikán az 1942. év vége felé szerzett tudomást a szövetségesek révén. Az eddigi feltevések szerint — az I. világháborús antant-propaganda német atrocitásokról szóló, gyakran alaptalan híresztelése miatt — a Vatikán kételkedve fogadta a táborokról szóló híreket, legalábbis addig, míg független források meg nem erősítették őket. A tengernyi hazugság és koholt vád közepette, mely a hadban álló nemzetek régi fegyvere, a Vatikán csak saját forrásai, a Kelet-Európa országaiba akkreditált nunciusok révén juthatott megbízható értesülésekhez az ottani helyzetről. 1888-ban, Írország esetében sikeresen alkalmazta ezt a módszert XIII. Leó pápa. Legátusát, Mgr. Persicót küldte el, hogy kiderítse az igazságot az atrocitásokról szóló, egymásnak ellentmondó ír és angol jelentések ügyében. Így pártatlan véleményre tett szert.

Vatikáni források

A II. világháború idején a Vatikán hamarabb kikérte saját, megbízható emberei véleményét, mint általában hitték. A berlini pápai nuncius, Mgr. Orsenigo 1940 februárjában keltezett jelentéséből kitűnik, hogy a Vatikán tudott a zsidók keletre történő deportálásáról. Mgr. Orsenigo még ugyanebben a hónapban lakonikus tömörséggel jelentette: „Német zsidókat telepítenek ki speciális lakókörzetekbe a lengyelországi Lublin közélébe.”¹ Azt persze sem Mgr. Orsenigo, sem a Vatikán nem sejtette, hogy a zsidókat haláltáborokba szállították. A nuncius elfogadta a német kormány magyarázatát, miszerint ezeket a deportáltakat zsidók számára kijelölt területekre telepítik Kelet-Európában.²

1941-ben, a szovjet területek német megszállása idején, a Vatikán ismét saját forrásai révén értesülhetett a zsidók további keletre toloncolásáról. Megsemmisítésükről ekkor sem esett szó, bár ez a jelentés már fenyegetőbben hangzott. A szlovákiai pápai nuncius, Mgr. Burzio küldte 1941 szeptemberében. „A nürnbergi törvényekhez hasonló zsidótörvényeket vezetnek be Szlovákiában” — írta. „A szlovák zsidókat, korra és nemre való tekintet nélkül, kíméletlenül deportálják Galíciába.”³

A legmegbízhatóbb információkat a kelet-európai zsidók helyzetéről kétségkívül Lengyelországból szerezhetette volna a nunciatúra, csak hogy ezt az országot Németország és a Szovjetunió 1939-ben felosztotta egymás között, s ennél fogva szuverén állami léte megszűnt, tehát ott nem működhetett pápai követ. Német megszállás alatt álló nyugati része Mgr. Orsenigo berlini nuncius hatáskörébe került át, de ő több ízben is hasztalanul folyamodott a német kormányhoz, hogy engedélyezzék pasztorális célú látogatását a lengyel területeken, kérését mindannyiszor elutasították arra hivatkozva, hogy az új területek átszervezése és bekapcsolása a közigazgatásba hosszabb időt igényel, s a követ megfelelő elszállásolását és védelmét sem tudnák egyelőre biztosítani.

A szövetségesek forrásai, kiváltképp a londoni emigráns lengyel kormány sűrűn tudósított a lengyelországi zsidók sorsáról. Pape, az emigráns lengyel kormány vatikáni nagykövete beszámolt róla, hogy „Lengyelországban a németek megkezdték a zsidók lemészárlását.

Először az öregekkel végeznek, majd a betegek, az asszonyok és a gyerekek kerülnek sorra. Aki nem tudja többé felemelni a csákányt, halál fia... Ez az igazság a német állításokkal kapcsolatban, melyek szerint a zsidókat a számukra kijelölt helyekre deportálják, ahol megszervezhetik közösségi életüket.” Bármilyen hitelesnek látszottak is értesülései, szövetséges és nem nunciusi forrásból származtak, s így a Vatikán kételkedéssel fogadta őket.⁴

A családi tűzhelytől elszakítva

További információforrásként a Vatikán számára csupán a többi kelet-európai szuverén állam jöhetett számításba, tehát Magyarország, Románia, Horvátország és Szlovákia, ahol a katolikus egyházat nuncius, vagy legalább ügyvivő képviselte. 1942. március 9-én a Szentsek a következő jelentést kapta szlovákiai nunciustól, Mgr. Burziótól:

„Mebízható forrásokból értesültem róla, hogy szlovákiai zsidó hajadonokat szakítanak el erőszakkal családjaiktól, hogy Németországba toloncolják őket. Egy Pozsony külvárosában álló régi gyárépületben gyűjtik össze a lányokat, ahol személyi motozáson esnek át, melynek során minden értéktárgyukat; gyűrűiket, karkötőiket, fülbevalóikat stb. elveszik tőlük... Szénabálákon alszanak, míg fel nem kerülnek a lengyel határra induló marhavagonokra. Az a hír járja, hogy prostituáltak akarnak faragni ezekből a szerencsétlenekből a tengelyhatalmak seregei számára...”⁵

A hír hallatán Maglione bíboros, vatikáni államtitkár haladéktalanul magához rendelte Dr. Karel Sidort, Szlovákia vatikáni ügyekkel megbízott miniszterét. 1942. április 11-én kelt feljegyzéseiben ez áll:

„Minden erőmmel igyekeztem megértetni Dr. Sidorral, hogy lehetetlen ilyen könyörtelenül banni e családi tűzhelyüktől elszakított zsidó leányokkal. Rámutattam, mennyire barbár és szegyenletes ez a bánásmód, különösen a keresztény hagyományaira oly büszke Szlovákiában. Figyelmeztettem, hogy a fajüldözés ellenkezik a katolicizmus elveivel, melyek szerint minden ember az emberi nem egyetlen Teremtőjétől és Atyjától származik, tehát alapjában véve minden ember egyenlő Isten előtt, akár zsidó, akár nem.”

Maglione bíboros tiltakozása nem maradt eredménytelen, bár az eredmény aligha felelt meg a Vatikán várakozásainak. Mgr. Burzio a kihallgatást követően arról tudósított, hogy a pápai beavatkozás eredményeképpen a zsidó hajadonokat nem a csapatokhoz küldik, hanem két lengyelországi településre, Auschwitzba és Majdanekbe (ezek a nevek akkoriban még nem csengtek olyan baljósan, mint később). Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Szlovákia, hálából, mert elszakadhatott Csehországtól és Hitler jóvoltából önálló államiságra tehetett szert, a németek engedelmes bábjaává vált, s éppúgy bevezette a nürnbergi törvényeket, mint Németország.

De nemcsak a nuncius tiltakozott a nürnbergi törvények szlovákiai bevezetése ellen: a Szlovák Püspöki Hivatal is elítélte az intézkedést körlevelében, melyet 1942-ben, nagyböjt második vasárnapján minden szószékről felolvastak — a szolgálalkú németbarát szlovák miniszterelnök, Adalbert Tuka legnagyobb felháborodására. Haladéktalanul magához kérte Mgr. Burzio nunciust, aki a következőképpen számolt be beszélgetésükről: „Nem értem” — jelentette ki Tuka úr —, „hogyan árthatja magát a Vatikán a szlovákiai zsidók ügyébe, s miért gátol minket küldetésünk teljesítésében, mellyel ki akarjuk irtani Szlovákia testéből ezt a fekélyt, meg akarjuk szabadítani hazánkat ezektől a csirkefogóktól! Mi jögon avatkozik be a Vatikán egy másik állam belügyeibe?” Erre azt feleltem: „A Vatikán nem avatkozik más államok belügyeibe. De keresztény és humanista módon mindenkor kötelessége föllépni. Szlovákia keresztény mivoltára büszke állam, s ez többek között azt is jelenti, hogy nem büntethet embereket olyan bűnökért, melyeket el sem követtek. Miféle büntettel érdemelték ki ezek a szerencsétlen zsidó leányok ezt a bánásmódot?”⁶

„A zsidókkal másként áll a helyzet” — bizonygatta. — „Őket kollektív felelősség terheli gaztetteikért. Mindnyájuknak felelniök kell: férfiaknak és nőknek, leányoknak és gyermekeknek egyaránt. Különbösen is nevenséges keresztény elveket emlegetni a zsidókkal kapcsolatban, akik maguk csúfolják meg azokat. Teljességgel asszimilálhatatlan, antiszociális elem bármely országban.” Majd arcátlanul hozzátette: „Látom, már a Vatikánt is megfertőzte a zsidó vírus!”

Tömeges keresztelkedés

E nem sok jóval kecsegtető beszélgetés ellenére a nuncius és a Szlovák Püspöki Hivatal tiltakozásának volt némi eredménye. A szlovák minisztertanács bejelentette, hogy a soron következő négyezer zsidót nem deportálják Kelet-Európába, sőt, a szlovák államelnök úgy nyilatkozott, hogy a megkeresztelkedett zsidókra ezentúl nem vonatkoznak a nürnbergi törvények. Ez fontos engedmény, valóságos áldás volt a zsidók számára, mivel a nürnbergi törvények bevezetésekor valóságos keresztelkedési láz uralkodott el a szlovákiai zsidóságon, amely a katolikus egyházhoz kívánt csatlakozni. „Az éjszaka és nappal minden órájában” — jelentette Mgr. Burzio — „jelentkeznek papjainknál a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó zsidók azzal a kéréssel, hogy fel akarják venni a keresztiséget.”

A Vatikán e kétes értékű megtérési lázzal kapcsolatos nézeteit az 1942. április 27-én kelt püspöki levélben fejté ki: „A keresztiséget az egyház elvből nem tagadhatja meg senkitől. Krisztus az Ő egyházát minden nép és nemzet fiai számára alapította... De a keresztiség szentségét csak azoknak szolgáltatathatjuk ki, akik hitbéli meggyőződésből kérik azt. Ennek érdekében az egyház általában bizonyos előkészületi időt, úgynevezett katekumenátust ír elő, mely a katekumen intelligenciájától és jellemétől függően három hónaptól tizenkét hónapig terjed. A Szlovákiában uralkodó különleges körülmények között azonban ez az időszak lerövidíthető.”⁷

A most már teljesen német befolyás alá került szlovák kormány gúnyosan jegyezte meg a fejlemények láttán: „Bizonyos zsidók, szemlátomást inkább megalkuvásból, mintsem vallásos érzületből, felvették a keresztiséget”, s a gunyoros hangvételt egy néhány héten belül több mint ezer megtérésről beszámoló statisztikával indokolta.

Ezekben a nehéz időkben Mgr. Burzio nagy bátorságról tett tanúságot, nyíltan felszólalt a nürnbergi törvények és a zsidók deportálása ellen, s mindezt akkora energiával, hogy egy szlovák hölgy így írt magyar katolikus barátnőjének: „Mgr. Burzio annyira bátor, hogy lassacskán teljesen elszigetelődik. Senki nem meri felkeresni otthonában, mert fél, hogy államellenes tevékenység vádjával letartóztatják.” A hírt nem sokkal később egy egészen más forrás, Stettinius amerikai külügyminiszter is megerősítette, mikor így írt a washingtoni katolikus hatóságoknak: „Mgr. Burzio, szlovákiai apostoli követ szüntelen erőfeszítéseit az üldözött zsidóság érdekében csak üdvözölhetik az európai zsidó kérdés miatt aggódó kormányszerveink. A Külügyminisztérium nevében elismerésemet kívánom kifejezni a Szentszékek kitartó humanitárius tevékenységéért.”⁸

A Németország egyre romló katonai helyzetének következtében kirobbant válság 1944 őszén érte el tetőpontját. Augusztusban, a Vörös Hadsereg érkezésének reményében, felkelés tört ki Szlovákiában a londoni emigráns csehszlovák kormány ejtőernyőseinek támogatásával. A szlovák függetlenséget mindaddig tiszteletben tartó német hadsereg azonnali hatállyal megszállta Szlovákiát, s vérbe fojtotta a felkelést. A zsidók számára ezzel elérkezett a vég. Százötvenezer embert haladéktalanul összetereletek és deportáltak. A Gestapo rejtgetett zsidók után kutatva rendházakba is betört. Mgr. Burzio tiltakozó jegyzéket küldött Tuka miniszterelnöknek, s könyörgött, hogy legalább a *megkeresztelkedett* zsidók érdekében lépjen fel. Jelentésében a következőket olvashatjuk: „Tuka a katonai

helyzet függvényében támogatja a német intézkedéseket, s idézi a náci mondást: A keresztvíz sem tisztítja meg a zsidó vért.”

A magyarországi zsidók helyzete

A második zsidókat segítő nuncius a Magyarországon tartózkodó Mgr. Rotta volt. Ebben az országban a háború első éveiben viszonylagos nyugalmat élvezett a zsidóság, kereskedelemről és egyéb hivatásokról származó jövedelmét nem fenyegette veszély. A magyar kormány 1944 májusáig — a szovjet hadsereg közeledtéig — nem tett zsidóellenes lépéseket, ekkor azonban Imrédy Béla belügyminiszter kijelentette: „Mivel a zsidók rokonszenveznek a kommunizmussal, energikus intézkedések váltak szükségessé.”

A zsidókat tehát gyűjtőtáborokba terelték, ahol várták, mikor indítják el őket az ismeretlen északkeleti úticél felé. A Budapest szovjet megszállását megelőző zűrzavaros hat hónap folyamán nyújtotta be Mgr. Rotta a magyar kormánynak azt a kérvényt — a keresztény elvek s a hízelgés zseniális keverékét —, mellyel a magyarság nemzeti büszkeségére próbált hatni.

„Egy ily nemes nemzet” — írta —, „mely méltán tudhatta magáénak az egész világ elismerését és csodálatát, mint a keresztény kultúra utolsó védőbástyája a keleti végeken (ezzel a magyarok XVI. században vívott hőies törökellenes küzdelmeire célzott), semmiképpen sem gyalázhathatja meg dicső múltját olyan tettel, mely az elkövetkezendő évszázadokra maradandó foltot ejtethet lovagi becsületén. Embertársaink faji alapon történő üldöztetése a természet törvényeivel éppúgy ellenkezik, mint a kereszténység elveivel.”⁹

A kérvény eredményeképpen október 20-án Mgr. Tardini a következőket jelenthette a Vatikánban: „Az utóbbi hónapok során, mióta Mgr. Rotta személyesen járt közben Magyarország kormányzójánál az üldözöttek érdekében, a zsidók deportálása megszűnt.”¹⁰

Hogy a nuncius tevékenységét milyen nagyra értékelték, kitűnik abból a hálás hangú táviratból, melyet a Zsidó Világkongresszus intézett a pápához 1944 júliusában. „A Zsidó Világkongresszus hálás figyelemmel kíséri Őszentsége erőfeszítéseit az üldöztetést szenvedő magyarországi zsidóság érdekében. Az egyház segítő törekvései az utolsó órában csillantották fel a túlélés reményét a megtizedelt európai zsidók előtt.”¹¹ Amerikából hasonló, hálás hangvételű nyilatkozatok érkeztek. Az Amerikai Zsidók Bizottságának elnöke, Joseph M. Proskauer kijelentette: „A zsidóság helyzetének javulása elsősorban a Kelet-Európában szolgáló pápai nunciusok érdeme. Ez az emberbaráti tevékenység, mely a modern barbárság korában is követi ama nemes hagyományokat, melyeket a katolikus egyház a középkorban képviselt, mélységes és fogyhatatlan hálát ébresztett a zsidó népben.”¹²

Mgr. Rotta 1944. július 16-án a következő budapesti fejleményekről tudósíthatta feletteseit: „A zsidó kérdés immár nem sürgető probléma. Az üldöztetésért felelős személyeket eltávolították hivatalukból.”

Öröme azonban korainak bizonyult. Három hónap múlva a kormányzót leváltották a németek, mert fegyverszünetet próbált kötni a közeledő szovjet hadsereggel. A németek haladéktalanul megszállták az országot, bábkormányt állítottak, melynek élére a fanatikus antiszemita Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt vezére került, Németországból pedig megérkezett a hírhedt Eichmann, aki személyesen ellenőrizte a zsidók deportálását. Mgr. Rotta jelentései is más hangot ütnek meg: „Csak egy Dosztojevskij írhatná le híven, milyen brutális erőltetett menethet hajtják a zsidókat náci őreik az északi határok felé! Egész családok vergődnek el odáig kiéhezve, átfagyva, sántán, erejük fogytán... A magyar kormánytól kicsikart engedményeket kivétel nélkül visszavonták...”¹³

1944 decemberére félmillió magyar zsidót deportáltak Lengyelországba, ahol a biztos halál várt rájuk. A fáradhatatlan Mgr. Rottának mégis sikerült néhányuk életét megmentenie. Ezekben a végnapokban rábeszélte Újváry Sándort, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselőjét, hogy állítson ki hamis keresztlevelet mindazon zsidók számára, akik élni kívánnak ezzel a lehetőséggel. Több száz zsidó életét mentette meg ezzel.

Románia: harc a kereszttségért

A harmadik nuncius a Romániába kiküldött Mgr. Cassulo volt. 1942. december 31-i jelentése arról számol be, mennyiben különbözik a romániai zsidók helyzete a többi kelet-európai államban élő hittestvéreikétől. Állítása szerint a zsidók iránti ellenszenv itt nem a fajgyűlöletből, hanem a román nemzeti karakterből fakad. „A románok” — írta — „természetüknél fogva szeretnek jól élni. A munkáról az az elképzelésük, hogy elég elfoglalni egy tiszteletre méltó, lehetőleg minél kevesebb erőfeszítéssel a lehető legjobban jövedelmező állást — következésképpen a kereskedelem ebben az országban szinte teljesen a zsidók irányítása alá került. A románok mindezt irigykedve nézik, pedig saját hibájukból történt így. A kereskedelmi és ipari központok a zsidóság kezében vannak. Most azonban, mivel úgy hírlík, rokonszenveznek a kommunistákkal és közeledik Románia felé a szovjet hadsereg, a kormány összegyűjti, s minden bizonnyal deportálni kívánja őket.”¹⁴

Akár Szlovákiában, a deportálások kezdetén itt is kitört a keresztelkedési láz. Mgr. Cassulo így számol be erről: „Mivel sokan ráébredtek, hogy másként nem kerülhetik el az elnyomást, katolizálni akarnak — tartok tőle, hogy néhányan pusztá érdekéből. De azért megkereszteljük őket.”¹⁵

A Szentszék körüli ügyekkel megbízott román miniszter panaszt tett Maglione bíborosnál a keresztelések miatt. „Azzal a kéréssel fordult hozzám” — olvassuk a bíboros feljegyzéseiben —, „hogy tekintetbe véve a katolizáló romániai zsidók nagy számát, melynek nagyságrendje kételyekre ad okot, az egyház hagyjon fel a kereszttség kiszolgáltatásával. Azt feleltem neki, hogy ha bárki, fajra és vallásra való tekintet nélkül, a kereszttség fölvetelét kéri, nem utasíthatjuk el az isteni törvény megsértése nélkül.”¹⁶

A román kormány azonban továbbra is sokallta a megkeresztelt zsidók számát. 1942. augusztus 18-án a miniszter ismét fölkereste Maglione bíborost Rómában, s tájékoztatta arról, hogy ezentúl börtönbüntetés terhe mellett tilos a papoknak zsidókat megkeresztelniük. Mgr. Cassulo kellő eréllyel reagált erre a lépésre: egyenesen a kormányfőhöz, Antonescu marsallhoz fordult, s felhívta figyelmét, hogy a papok akadályoztatása a kereszttség kiszolgáltatásában súlyosan sérti az 1929-ben Romániával kötött konkordátumot. Egész listát nyújtott be azokról az esetekről, melyek során megkeresztelt zsidók szenvedtek hátrányos megkülönböztetést — kizárták őket katolikus iskolákból, egyetemekről, személyi irataikban a katolikus bejegyzést önkényesen „mózesi”-re javították, de egyéb, jelentéktelenebb sérelmekről sem feledkezett meg, például, hogy zsidó nem vezethetett autót, nem juthatott rádióhoz, nem utazhatott harmadosztállyánál feljebb, s nem vehette igénybe az étkezőkocsit stb. Közbenjárására Antonescu marsall aláírta azt a dekrétumot, mely szerint a katolikusok, etnikai eredetüktől függetlenül, nem szenvedhetnek hátrányos megkülönböztetést. Ez igen fontos engedményt jelentett a megkeresztelkedett zsidók számára.

Mgr. Cassulo erőfeszítéseit az üldözött zsidóság érdekében a háborút követően Alexander Sapan romániai főrabbi is igazolta. „Mivel más módon immár nem lehettem népem segítségére” — jelentette ki —, „Mgr. Cassulo nuncius jóindulatára bízam magam.

Mindig négy szemközt fogadott, bár ez számára komoly veszélyt jelentett. Bejelentés nélkül, éjszaka kellett fölkeresnem. Mikor döntés született a romániai zsidók munkatáborokba hurcolásáról, sokak életét mentette meg a nuncius erkölcsi tekintélye. Isten segítségével sikerült elérnie, hogy sok megkeresztelt zsidó elkerülte a deportálást.”¹⁷

A sors iróniája, hogy éppen az 1945-ös felszabadulás után hatalomra került zsidó többségű kommunista kormány kifogásolta Mgr. Cassulo további romániai tartózkodását és kérte visszahívását a Vatikántól. Azzal vádolták, hogy „a háború idején együttműködött Antonescu marsallal”. Mint a fentiekből kitűnik, az „együttműködés” célja éppen a zsidók helyzetének megkönnyítése volt.

(A tanulmány eredetileg a The Month című folyóirat 1989/2. számában jelent meg.)

Bendes Rita fordítása

JEGYZETEK 1. Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la seconde guerre mondiale (a továbbiakban ADSS), 6. k. 241. o.; — 2. Cordell Hull amerikai külügyminiszter még 1943-ban is így nyilatkozott: „Nincs elegendő bizonyítékunk azzal kapcsolatban, valóban folytak-e kivégzések a gázkamrákban.” FRUS I. 416. o. 1943.; — 3. ADSS 8. k. 453. o.; — 4. Uo. 755. o.; — 5. Uo. 489. o.; — 6. Uo.; — 7. Uo. 517. o. a szlovák püspöki kar levele; — 8. ADSS 10. k. 513. o.; — 9. Uo. 449. o. Tardini Godfreynek Londonba; — 10. I. m. 358–359. o.; — 11. I. m. Maglione Cicognonihoz írt jelentése; — 12. I. m. 35. o.; — 13. ADSS 10. k. 35. o.; — 14. ADSS 8. k. 762. o., valamint I. m. 373. o.; — 15. ADSS 8. k. 762–764. o.; — 16. ADSS 8. k. 510. o.; — 17. Riport a *Tablet* 1945. június 23-i számában.

BÖGÖZI-KÁDÁR JÁNOS

Sok . . .

*Sok a gyümölcsfa,
az útfőn álló
Krisztus.
Megfeszített ember
akad erre bőven.
Sűrűn fakad forrás,
fobász.
Vigyázz,
a fobász meg ne
alázzon.*

*Szelid vidék ez,
a karóbabúzott
szénaboglyák
ne tévesszenek meg.
A szükség,
a dolgok
öntörvénye,
a szokás kéri így.*